

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

ÁLLAMI SEGÍTSÉG VAGY ERŐSZAKOS ASSZIMILÁCIÓ? AZ 1945 UTÁNI ROMA TÖRTÉNELEM FORRÁSAI RÓL ÉS ÉRTELMEZÉSÉRŐL

A roma történelem forrásairól

A korabeli hivatalokban keletkezett dokumentumok szinte kizárólag a hatalmon lévők, a bürokrácia szempontjait jelenítik meg, történelemkönyveinkben így többnyire politikusok, államférfiak kiemelkedő jelentőségűnek vélt cselekedeteivel találkozhatunk, a történelem többi szereplőjének törekvéseiről, tapasztalatairól keveset tudunk. Az új történetírói irányzatok — az egymáshoz sok ponton kapcsolódó mikrotörténet, történeti antropológia, mindennapok történelme, új kultúrtörténet¹ — egyaránt a múlt más dimenzióinak vizsgálatát, ismeretlen jelentéstartományainak feltárását célozzák. A történelem újratematizálása, így pl. a társadalmi nemek, a hétköznapi élet vagy az etnikai kisebbségek történetének vizsgálata a korábbi monolitikus valóságkép megingatását is szolgálta a historiográfiában.² E „valóságok” feltárása nemcsak „új típusú” források elemzését, naplók, levelek, visszaemlékezések, *oral history*-interjúk vizsgálatát eredményezte, de a történetírás „hagyományos”, deskriptív módszereivel már feltárt források újraolvasását is. A történeti forrás ugyanis abban az értelemben is kordokumentumnak tekinthető, hogy egy adott kor hivatalos diskurzusainak szemantikai és nyelvi szabályrendszerét jellemzi.

A következőkben e korszpecifikus diskurzusszabályok elemzésére vállalkozom, amikor — politika- és intézménytörténeti dokumentumok segítségével — az állami cigánypolitika 1945 utáni történetét vizsgálom. E forrásokat — a korabeli hivatalokban keletkezett iratokat — olvasva nyilvánvaló, hogy a romák többnyire előnytelen helyzetekben jelennek meg bennük, egy hátrányos, marginális helyzetű társadalmi réteg tagjaiként, mint akik segítségre, iránymutatásra szorulnak, esetenként pedig „*konfliktushelyzetekben*”, rendőrségi jelentések szereplőiként vagy büntetőpercek alanyaiként találkozunk velük. E források az őket közvetlenül érintő államhatalmi, közigazgatási, bírói intézkedéseket is az állam, a többség szempontjából mutatják be, így elsősorban az államhatalom működését és a többségi társadalom normáit jellemzik, ezen keresztül ugyanakkor segítenek megérteni a romák helyzetét és a velük kapcsolatos állami politika alakulását történelmünk 1945 utáni évtizedeiben.

¹ Összefoglalóan magyarul: GYÁNI GÁBOR: A makro- és mikrotörténet vitája. *BUKSz*, 1992. 4 sz. 492–495.; GYÁNI GÁBOR: A hétköznapi historikum. *A hétköznapi historikum*. Szerk.: DUSNOKI-DRASKOVICH JÓZSEF-ERDÉSZ ÁDÁM. Gyula, 1997. 11–27.; FÓNAGY ZOLTÁN: A mindennapok története. Antropológiai perspektívák a német társadalomtörténetben. *Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. századi Magyarországon*. Szerk.: OROSZ ISTVÁN-PÖLÖSKÉI FERENC. Bp., 1995. 369–380.; SZIVÓS ERIKA: Politikai tudattalan és porba hullt királyi fő, avagy az új kultúrtörténet csapdái. *Sic Itur ad Astra*, 1991. 1. sz. 141–154.

² THOMAS LINDENBERGER: Alltagsgeschichte und ihr möglicher Beitrag zu einer Gesellschaftsgeschichte der DDR. *Die Grenzen der Diktatur. Staat und Gesellschaft in der DDR*. Hrsg.: MARTIN BESSEL-RALPH JESSEN. Göttingen, 1996. (298–325.) 304.

Romák az államszocializmusban

Az államhatalom viszonyulását a „*cigánykérdéshez*” sokáig alapvetően az erőszakos fellépés, a nyílt agresszió jellemezte. Bergstein Béla a Huszadik Század hasábjain 1910-ben egy Szabolcs megyei csendőrőrmester szavait idézte: „*Minden csendőrőrsnek megvan a maga körzete. Ha azon belül cigánykaravánra találunk, azt elverjük, és a szomszéd körzet határáig kísérik. Ott a másik csendőrőrs akad reá, ez ismét elveri, és a szomszéd község határáig kíséri. S ez így megy a végtelenségig.*”³ Majd a szerző megálapítja: „*ott, ahol a cigányok munkaerejére gazdasági szükség van, a közigazgatási kérdés önmagától megoldódik. A szerepek megváltoznak. A közigazgatás fizikai brutalitását gazdasági kizsákmányolás váltja fel.*”⁴ A pelsőci romák példájából kiindulva úgy vélekedett, hogy „*az állandó munkaalkalom s a munkások után való állandó kereslet, a cigányok letelepedését s folytonos asszimilálódását idézi majd elő.*”⁵

A rendőri brutalitás az államszocializmusban is jellemezte a hatalomnak a romákkal szembeni fellépését, amelynek deklarált célja sokszor éppen a bérmunkás létbe való kényszerítés, illetőleg a vándorló csoportok esetében a letelepítés volt. Amikor az MDP (Magyar Dolgozók Pártja) Adminisztratív Osztálya 1956-ban a „*magyarországi cigánykérdés rendezésére*” javaslatot terjesztett a Politikai Bizottság elé, a közigazgatási feladatok megoldásában jelentős szerepet szánt a rendészeti szerveknek mint „*a cigány probléma alapos ismerői*”-nek. A tervezet úgy fogalmazott, hogy a rendőrségnek segítséget kellett nyújtania a „*helyi szerveknek a cigánykérdés rendezése során felmerülő sokirányú feladatok megoldásához.*”⁶ A vándorló életmódot folytató romák nyomon követésére, szigorú rendőrségi felügyelet alatt tartására ugyanakkor új eszközt is találtak a közigazgatás régi-új „szakemberei”. 1953-ban rendelte el a Minisztertanács a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságának előterjesztése alapján a személyi igazolványok bevezetését, amelyek kibocsátásának 1955. június 30-ig kellett megtörténnie. A Belügyminisztérium 1955. június 17-i ülésén döntöttek arról, hogy a „*kóbor cigányok*” részére „*ideiglenes, formájában és tartalmában eltérő személyi igazolványokat*” adnak ki. (Az évenkénti megújítási kötelezettséggel járó, ún. fekete személyi igazolványokat végül 1961 első negyedévében vonták vissza az általános személyi igazolványcserék alkalmával.⁷) A fent idézett javaslat készítői — a szöveget aláírásával egyébként Czinege Lajos jegyezte — a következőképpen fogalmaztak: „*a cigányság nagyobb része lényegében a társadalom perifériáján él, illetve gyakran élösködik. Rendszeres munkát nagy többségük nem végez, egyrészt (!) a hagyományos cigányfoglalkozásokat űzi...*”⁸

³ BERGSTEIN BÉLA: A cigánykérdés megoldása. *Huszadik Század*, 1910. 186–190.

⁴ Uo. 190.

⁵ Uo. 189.

⁶ Javaslat a Politikai Bizottsághoz a magyarországi cigánykérdés rendezésére. Magyar Országos Levéltár (= MOL) Magyar Dolgozók Pártja iratai M-KS-276. f. (= M-KS)) 96. cs. 87. d./300. ö. e. Ugyanakkor a dokumentum szerzői is elismerték: „*Egyes helyeken az állami szerveink nem veszik emberszámba a cigányokat, és megalázó módszereket alkalmaznak velük szemben.*”

⁷ PURCSI BARNA GYULA: Fekete személyi igazolvány és munkatábor. Kísérlet a cigánykérdés „megoldására” az ötvenes évek Magyarorszáján? *Beszélő*, 2001. 6. sz.

⁸ Javaslat a Politikai Bizottsághoz a magyarországi cigánykérdés rendezésére. MOL M-KS-276. f. 96. cs. 87. d./300. ö. e.

Az állami propaganda hosszú évtizedeken át azt hangoztatta, és a hivatalos fórumokon a többségi társadalom előítéleteit is ezzel magyarázták, hogy a romák társadalmi integrációja amiatt nem valósulhatott meg, mert hagyományos foglalkozásaik nem voltak megfelelőek arra, hogy fenn tudják tartani magukat, ezért csavargásra, koldulásra kényszerültek. Ez az érvelés elsősorban annak a ténynek az elfedését szolgálta, hogy az államhatalom képviselői hosszú évtizedeken keresztül semmit sem tettek a romák szociális helyzetének javításáért, társadalmi integrációjáért. Valótlanságát jellemző adalék, hogy az első cigányösszeírás alkalmával 13 000 cigány kovácsot írtak össze — ami a családtagokkal együtt (hozzávetőleg 60 000 fő) az akkori roma lakosságnak több mint ötödét jelentette —; és a felmérés adatai szerint a kovácsok 23%-a volt akkoriban cigány.⁹ Bár a városokban több helyütt pereskedtek velük a céhbeli kovácsok, falun azonban, ahol nem volt konkurencia, pótolhatatlannak számított a munkájuk. A hagyományos cigánymesterségeknek (kovácsmesterség, teknővájás, kanálfaragás, kosárfonás, vályogvetés) ugyanakkor valóban nem kedvezett a nagyiparnak már a század elejétől tapasztalható térnyerése, mint ahogy később az extenzív iparosítás és az államosítás sem. Az állam pedig semmit sem tett annak érdekében, hogy a romák a változó gazdasági körülmények között megélhetést, megfelelő munkakörülményeket találjanak.

1948 és 1952 között az államosítások tetőzték be a már korábban megkezdődött folyamatot; az állam szinte teljesen felszámolta a helyi ipart és kereskedelmet. Ennek során számos romát fosztottak meg hagyományos jövedelemforrásától, többségük ekkor bér munkáslétbe kényszerült. Bár mindvégig cél volt, hogy az államosítások fokozatosan történjenek, ezt az elvet azonban, úgy tűnik, a roma kereskedők és iparosok esetében nem kellett érvényesíteni. Deklarálták, hogy romák egyáltalán nem kaphatnak ipar engedélyt, a hagyományos cigányfoglalkozások kriminalizálásával igyekeztek „megoldani” a cigánykérdést; véghezvinni a cigányság erőszakos asszimilációját. A pártvezetés a „rendőri szerveket” még 1956-ban is felszólította arra, hogy „az illetékes tanács- és gazdasági szervekkel vizsgálják felül a vándoriparokat, megfelelő állandó munka biztosításával gondoskodjanak arról, hogy a nemkívánatos kóborlást elősegítő vándoripar engedélyt cigányok ne kaphassanak. [...] Meg kell szüntetni a cigány lókupecsek működését, meg kell szüntetni a tolvajlások fedőfoglalkozását jelentő, városokban elterjedt cigány-cserekereskedelmet, szőnyeg-ábroszárusítást.”¹⁰ Egy 1964-ban megjelent könyv szerzője a következőképpen írt „az eredményekről”, az állami intézkedések hatásáról, a rákospalotai roma közösség példáján elégedetten nyugtázva a tragikussá vált helyzetét: „a legtöbben felélték a ló árát, most már nem képesek újat venni, megrekedtek, kénytelenek dolgozni menni. A keresetet aztán előbb hónapról hónapra elisszák, elköltik, majd később vesznek néhány bútort, ruhadarabot, s csak az itt árválkodó szekerek jelzik: helyes intézkedésekkel, kicsit kényszerrel is, véget lehet vetni a vándorlásnak.”¹¹

Az állami beavatkozásnak ugyanakkor voltak korlátai, „társadalmi határai” (*social limits*). A kisipar és kiskereskedelem államosításakor az állam a kieső kapacitások miatt kénytelen volt engedményeket tenni; a falusi lakosság egyre nehezkesebb ellátása miatt a kiskereskedelem és a háziipar bizonyos formáit eltűrték, bizonyos formáit pedig soha-

⁹ HERRMANN ANTAL: A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott Czigány összeírás eredményei. *Magyar Statisztikai Közlemények*, IX. [Új folyam] Bp., 1895.

¹⁰ Javaslat a Politikai Bizottsághoz a magyarországi cigánykérdés rendezésére. MOL M-KS-276. f. 96. cs. 87. d./300. ö. e.

¹¹ FALUDI ANDRÁS: *Cigányok*. Bp., 1964, 195–196.

sem voltak képesek felszámolni. A szegkovácsok például egyedi termékeket készítettek, amiket a nagyipar egyáltalán nem, vagy csak jóval nagyobb költségek mellett gyártott. A cigány kovácsok munkaeszközeit hiába államosították volna, hiszen ők hagyományos módszerekkel, üllökön kalapácsokkal formálták meg a felhevített vasat, a nyersanyag-elosztásra pedig szintén hiába tette volna rá az állam a kezét, ők munkájukhoz bármilyen hulladékvasat fel tudtak használni.¹² Történetek ugyan kísérletek a háziipar központi megszervezésére, állami felügyeletére, de a kisipari termelőszövetkezetek, a munka és az értékesítés központi megszervezése és szigorú felügyelete miatt nem sok különbséget jelentettek a bérmunkássá váláshoz képest. (Több helyen annak érdekében, hogy a romákat az államosított gazdaság kötelékébe vonják, szegkovács kistermelő szövetkezeteket alakítottak, Vésztőn pedig a termelőszövetkezetet a hagyományos vályogvetési technikákat felhasználva, „*téglavető üzemet*” alapított.) Természetesen a korabeli sajtóhíradások elsősorban a sikerként elkönyvelt esetekről tudósítottak. 1976-ban például a Nógrád című lap közölt riportot egy „*nógrádmegyeri vasasszövetkezetről*”, amelyet 24 évvel korábban alakított „*néhány vasakarátú cigányember.*” A KISzÖV megyei elnöke is megszólalt a riportban, egy tervezett 16 millió forintos beruházásról beszélt, amely majd „*segít továbblépni egy régi világból, megkövesedett életformából majd negyedszázada erős akarattal kitörő és ma továbblépni szándékozó rétegnek.*” A riport olyanokról szól, akik „*változtatni mertek, akartak, tudtak*”. Ahogy a cikkíró megállapítja: „*Megyeren a bizonyosság fénye világítja meg a cigányokat.*”¹³

Összességében megállapítható, hogy a romák többsége hagyományos foglalkozásait, legalábbis fő jövedelemforrásként, feladni kényszerült. Az erőszakos iparosítás alapvetően változtatta meg a magyarországi romák többségének helyzetét és hagyományos életmódját. A szocialista nagyipar számára ők általában képzetlen munkaerőt jelentettek, többségük segéd-, illetve betanított munkásként az államosítások után olyan iparágakban, szakmákban tudott csak elhelyezkedni, ahol a nehéz munkakörülmények, az alacsony fizetések miatt jelentős munkaerőhiány mutatkozott. Jelentős számban vállaltak így munkát az út- és az építőiparban vagy a bányászatban. Sokan kénytelenek voltak elhagyni korábbi lakhelyüket, iparkörzetetekbe vándoroltak, gyakran munkásszállásokra költöztek. Többen közülük állami segítséggel sem tudtak lakást vásárolni vagy építeni. Amikor a teljes foglalkoztatottság rendszere megingott, ők az elsők között veszítették el megélhetésüket és kerültek az utcára.¹⁴

A rendszer propagandája szerint az új típusú munkalehetőség, a szocialista nagyiparban való elhelyezkedés önmagában is lehetővé tette volna, hogy a romák „*beilleszkedjenek*” a „*szocialista társadalomba*”. (A kérdéskörrel foglalkozó szakirodalomban is létezik egy olyan álláspont, amely szerint a roma (cigány) identitás szorosan kötődik a „*független mesterségek*” gyakorlatához.¹⁵ Ennek továbbgondolásából akár az is következhetne, hogy a hagyományos foglalkozások kényszerű feladása akár a cigány identitás elvesztését is jelentheti.) A „*beilleszkedés*”, valójában az asszimiláció kudarcát az államhatalom képviselői a nyilvános fórumokon a romák hibájának tulajdonították, annak, hogy nem akartak élni az új, kedvező lehetőségekkel. Micheal Stewart, aki 1984 és 1986

¹² Uo. 199–200.

¹³ T. PATAKI LÁSZLÓ: Háza a Hajnal-völgyben. *Nógrád*, 1978. április 6. 5.

¹⁴ SZUHAY PÉTER: *A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Bp., 1999. 43–44.

¹⁵ Az elmélet kifejtését l.: OKELY, JUDITH: *The traveller Gypsies*. Cambridge, 1983.

között „közletről” tanulmányozta magyarországi oláh cigány közösségek életét, megállapítja a roma csoportok példája kapcsán, hogy a romák bérmunkás létbe kényszerülve is megőrizték különállásukat, identitásukat. Mindig az adott viszonyoknak megfelelően fogalmazták újra „cigányságukat”.¹⁶ Ennek pedig csupán egyik magyarázata, hogy marginális helyzetük, kirekesztettségük az új munkahelyeken is megmaradt, identitásukat ugyanis ők maguk fogalmazták újra — igaz, a minduntalan változó körülmények függvényében.

Állami cigánypolitika

A már a pártvezetés részéről is tarthatatlannak ítélt helyzet rendezésére az 1960-as évektől kezdődően történtek az első kísérletek. Ezek az intézkedések az államhatalom képviselőinek perspektíváját is jellemzik. „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” — jegyezte meg a „téma szakértőjeként” Kádár János, midőn véleményezte „a cigány lakosság helyzetének megjavításáról” szóló előterjesztést. A legfelsőbb pártvezetés először ekkor, 1961 júniusában foglalkozott behatóbban a roma lakosság helyzetével. Az MSzMP KB (Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága) Politikai Bizottsága adott ki határozatot, amelynek hosszan ható következményei lettek. A fentiekben idézett dokumentum deklarálta, hogy a cigányság „bizonyos néprajzi saját-sága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot”, és társadalompolitikai kérdésnek minősítette a „cigány-kérdést”, megnevezve egyúttal azokat a szociálpolitikai intézkedéseket, amelyek révén a helyzet „megoldható”.¹⁷ Ezt követően a párt megyei, városi és járási bizottságai időről-időre jelentéseket készítettek a határozat végrehajtásától, a foglalkoztatottság növelésére és a lakáshelyzet javítására tett lépésekről. E dokumentumok mellett, hogy képet adnak a cigányság korabeli helyzetéről, az állampárti apparátus szünni nem akaró előítéletességét, helyenként kendőzetlen rasszizmusát is megmutatják: „Sokáig azt hittük — mint jó néhány más társadalompolitikai kérdésről is —, hogy a cigány-kérdés automatikusan megoldódik a szocialista társadalom fejlődése során. Úgy véltük, hogy az 1945-tel kezdődött fordulatnak részesei lesznek a cigányok is, s e folyamat végére felszívódnak a társadalomban, átlényegülnek, vagyis megszűnnek cigányok lenni, ezzel megszűnik a cigánykérdés.”¹⁸ A rasszista gondolkodásmód a jelentésszövegekben ennél többnyire burkoltabb formában nyilvánul meg. A jelentések írói mindazonáltal lehetőséget találtak saját nézeteik kifejtésére; az előítéleteket retorikai fogásként az állami cigánypolitikában megnyilvánuló magasabb erkölcsiséget hangsúlyozandó, illetőleg eltávolító beszédmódban mint a lakosság körében megfogalmazódó hibás nézeteket ismertették: „Napjainkban a legfőbb problémát a cigánylakosság igen erős agresszivitása okozza. [...] a társadalmi szervezetek a fenti jelenségek ellenére, látják a nevelés, a közvéleményformálás, munkábaállítás, letelepítés stb. fontosságát. Ugyanakkor a cigányok által is lakott falvak közvéleményében még mindig erős a cigányokkal szembeni hangulat, előítélet, kiközösítésükre való óhaj is. [...] A megoldást többen kényszerítő rendszabályok alkalmazásában (kényszerszermunka, külön táborba telepítés, hatóság általi

¹⁶ MICHAEL SINCLAIR STEWART: *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. Bp., 1994. 252–254.

¹⁷ MOL M-KS-288. f. 5/1961/233. ö. e.

¹⁸ MOL M-KS-288. f. 36/1970/26. ö. e. (A nagykövati járási pártbizottság jelentése)

megfélemlítés) látják”.¹⁹ A párthatározatot ismertetni kellett a rendőri szervekkel is, amelyek rögtön megalkották annak sajátos „belügyi értelmezését”. Az Országos Rendőr-főkapitányság a következőképpen fogalmazta meg útmutatását az állomány felé: „A segítség és differenciált intézkedések mellett követeljük meg a cigányoktól is törvényeinknek betartását. Törekedjenek arra, hogy a bűnöző elemeket leválasszák a becsületesen, de elmaradott gazdasági és kulturális körülmények között élő személyektől. Ennek érdekében erősítsék a harcot a bűnöző elemek ellen, a helyi szervekkel közösen tegyék meg a szükséges intézkedéseket a csavargás és a kóborlás megelőzése és csökkentése érdekében.”²⁰

Az 1961. évi párthatározat felszámolta a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét. Az előterjesztés véleményezőjeként maga Kádár János nem látta be rögtön ennek „szükségességét”, csak miután a javaslatot előterjesztő Orbán László felhívta rá a figyelmét arra, hogy „ez is az elkülönülés irányába vinné a cigányságot”.²¹ (A Szövetség ugyanis a többi nemzetiségi szövetséghez hasonlóan a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának alárendelten működött, léte formális igazolása volt annak, hogy a cigányságot a pártállam nemzetiségként ismeri el.²²) A pártállam retorikája a „cigányság társadalmi beilleszkedése”-ként nevezte az erőszakos asszimilációt. Cigányszervezetek ebben az időszakban nem léteztek, nem voltak olyan intézményi keretek, amelyek között a cigány kultúra integrációja megtörténhetett volna, nem volt olyan fórum, ami legalább az ismeretterjesztés eszközeivel mérsékelhette volna a többségi társadalom előítéleteit. Az előbbre jutás „csatornáit” ez idő tájt is a többségi társadalomhoz tartozó emberek felügyelték. Az apparátus tagjai körében pedig a korabeli jelentések tanúsága szerint is megmutatkozott „az ügy faji kérdésként való kezelése, a türelmetlenség a nevelőmunkában, az általánosítás...”²³ A cigány kultúra létét nem ismerték el hivatalosan, így annak minden megnyilvánulása csak a többség értékeihez, normáihoz képest értelmeződhetett. Ebben a társadalmi közegben természetes volt, hogy a „beilleszkedést” szorgalmazó törekvések erősebben hatottak a kisebbséghez, mint a többségi társadalomhoz tartozókra. A befogadás feltételének a kulturális asszimiláció, a többség szokásaihoz, normáihoz való hasonulás látszott, ugyanakkor a romák a többségi társadalom szemében függetlenül identitásuktól, sőt életmódjuktól, szokásaiktól is, „cigányok” maradtak. (Az 1971-ben végzett országos reprezentatív romakutatás során e körülményeket is figyelembe véve, azt tekintették romának [cigánynak], akit környezete annak

¹⁹ MOL M-KS-288. f. 36/1972/45. ö. e. (A Tolna megyei pártbizottság jelentése)

²⁰ MOL Belügyminisztérium iratai. XIX-B-14. 585. d.

²¹ MOL M-KS-288. f. 5/1961/233. ö. e.

²² A szövetség az első években László Mária irányítása alatt hatékony érdekvédelmi szerepvállalásra törekedett. Később Ferkovics Sándor lett a Testület új vezetője. A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének 1960. évi munkatervében megállapították, hogy a Szövetség „munkájának kezdetén hosszú ideig téves elvi álláspontból kiindulva dolgozott. A cigányságot nemzetiségként, a Szövetséget pedig érdekvédelmi szervezetként fogta fel, ebből a hibás kiindulópontból aztán torz intézkedések születtek. Ezek nyomán még ma is előfordul, hogy a Szövetséget a probléma kizárólagos gazdájának tekintik és nem egy esetben előfordul, hogy napközi otthon, óvoda, cigánytelepek rendezése stb. anyagi fedezetért a Szövetséghez fordulnak, vagy pl. nem egy esetben a Rádió a Szövetséghez továbbítja a panaszos leveleket.” A szervezet részéről szorgalmazták, hogy a kérdésben párthatározat vagy kormányutasítás szülessen, ami „kötelezően megszabná a feladatokat”. MOL XXVIII M-4 HNF. Cigánylakosság helyzete 1986–1988. 19. d. Az 1961-et megelőző időszakról áttekintést ad: KÁLLAI ERNŐ: A magyarországi romák. Szerk.: KEMÉNY ISTVÁN. Bp., 2001. (Változó Világ, 31.) 16–19.

²³ MOL M-KS-288. f. 5/1963/293. ö. e.

tartott.²⁴ E meghatározás azt sugallta, hogy a romáknak a többségi társadalomhoz való viszonyát, „különállását” elsősorban nem az etnikus kultúra léte, nem az identitásválasztás, hanem a többségi társadalom tagjainak kirekesztő magatartása határozza meg.²⁵)

A párthatározatban megfogalmazott társadalompolitikai cél megvalósítása, a romák szociális helyzetének javítása, amit pedig a pártvezetők az asszimiláció feltételének láttak, nem hozott gyors eredményeket. Erről először 1963-ban tárgyalt a Politikai Bizottság, a pártvezetők igen mérsékelt elégedettséggel nyugtázták a fejleményeket. A szóban forgó jelentés írója leszögezi, hogy mivel az ingyenes házhelyjuttatás megszűnt, és az OTP kínálta fizetési feltételeknek a cigánylakosság jelentős része nem tudott eleget tenni, a „községi tanácsok nem látják a széttelepítés perspektíváit”. Az Építésügyi és a Pénzügyminisztérium feladata lett, hogy dolgozzák ki annak feltételeit, hogyan lehet „egyszerűbb lakóházakat kedvezőbb hitelfeltételekkel építeni”.²⁶ (A „széttelepítés”-t a korban az asszimiláció eszközének is tekintették. Ezek az áttelepítési akciók azonban, amelyeket a helyi közigazgatási szervek irányítottak, többnyire erőszakos kényszerítő intézkedéseket jelentettek, valójában nem csökkentették a szegregációt: a régiek helyett új cigánytelepeket alakítottak ki.²⁷) Ezt követően több kormányhatározat született, amely „kedvezményes lakásépítés” révén szolgálta volna a cigánytelepek felszámolását. A romák kedvezményes kölcsönt vehettek fel ún. „cs” (csökkentett értékű) házak építésére vagy új parasztházak megvásárlására. A roma lakosság szűkös anyagi helyzete miatt azonban a tervezettnél kevesebben tudtak élni a hitellehetőségekkel.²⁸ A szociálpolitikai intézkedések, bár javítottak a romák életkörülményein és előmozdították a roma lakosság további vagyoni, társadalmi differenciálódását, nem szüntették meg a lakóhelyi szegregációt, miként a romák hátrányos szociális helyzetét sem.

Az 1961. évi párthatározatot követően az oktatáspolitikai területén kezdeményezett változtatások szintén a szegregáció irányába hatottak. A már idézett párthatározat értelmében törekedni kellett arra, hogy a cigány gyerekeket minél nagyobb számban iskolázzák be. Sok helyen cigány osztályokat szerveztek az iskolából kimaradt cigány gyerekek részére, máshol új iskolákat építettek számukra, és volt, ahol egyszerűen a kisegítő iskolákba irányították át őket. (Elkülönített cigány osztályok és iskolák Magyarországon már a '60-as éveket megelőzően is kialakultak.) A művelődésügyi miniszter hivatalosan is elrendelte külön cigány osztályok, tanulócsoportok és napközis foglalkozások szervezé-

²⁴ KEMÉNY ISTVÁN–RUPP KÁLMÁN–CSALOG ZSOLT–HAVAS GÁBOR: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. Bp., 1976 (MTA Szociológiai Intézetének Kiadványai) A kutatást Kemény István vezette. Az 1993–1994-ben végzett országos reprezentatív romakutatás ugyan ezen az alapon nyugodott. HAVAS GÁBOR–KEMÉNY ISTVÁN: *A magyarországi romákról. Szociológiai Szemle*, 1995. 3. sz. 3–20. (Megjegyzendő, hogy hasonló módon történt az első magyarországi cigányösszeírás is 1893-ban: HERRMANN A.: i. m.)

²⁵ A kérdéskörrel részletesen: SZUHAY P.: *A magyarországi cigányok kultúrája*, i. m.

²⁶ MOL M-KS-288. f. 5/1963/293. ö. e. 1968-ban ismét tárgyalták „a cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos egyes feladatok végrehajtásának tapasztalatait”. MOL M-KS-288. f. 41/1968/100. ö. e.

²⁷ KEMÉNY ISTVÁN: *A magyarországi cigányok helyzete. Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével*, i. m. 27–31.

²⁸ A 2014/1964. és a 2047/1967. sz. kormányhatározatok biztosították a kedvezményes lakásépítés lehetőségét, a cigánytelepek felszámolását. Évente 800 lakás építéséhez biztosítottak volna hitelkeretet, de az e célra elkülönített összegnek csak 67%-át használták fel. Az 1964. évi határozat kimondja, hogy a telepek felszámolását a 15 éves lakásfejlesztési terv keretében kell megoldani, az 1967. évi határozat azonban megállapította, hogy ez hosszabb időt igényel, s újabb kedvezményeket biztosított, miként később az 1969-ben elfogadott határozat is. (2019/1969. sz. kormányhatározat.) Ezzel kapcsolatban l. még: MOL-M-KS-288. f. 36/1972/45. ö. e.

sét. A nyilvánvalóan káros hatások láttán már a '70-es években megindult a vita arról, hogy ezek az osztályok valóban segítik-e a cigány fiatalok beilleszkedését, vagy pusztán a szegregáció eszközei.²⁹

Összefoglalóan megállapítható: az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. évi határozatát követő „tüneti kezelések” nem szüntették meg a kisebbséghez tartozók hátrányos helyzetét. A pártállam propagandája pedig tovább szította az előítéleteket, midőn azt hangsúlyozta, hogy a szocialista társadalomban mindenki számára adottak a lehetőségek, csak élni kell velük, és a cigánykérdés kapcsán lépten-nyomon a nekik nyújtott szociális kedvezményeket hangoztatta. A szociálpolitika kudarcait többnyire azzal magyarázták a funkcionáriusok, hogy a cigányok nem tesznek erőfeszítéseket saját helyzetük javítására. Ez az álláspont a '80-as években — legalábbis kizárólagos magyarázatként — már tarthatatlan volt, sajnálatos módon azonban mégis átöröklődött a mai politika diskurzusaiba.

A magyarországi roma lakosság társadalmi helyzetéről átfogó képet először a már említett, Kemény István vezette vizsgálat adott 1971-ben. A kutatók akkor állítottak fel pontos diagnózist a romák gondjairól, a szegénységről, a hátrányos helyzet „újratermelődéséről”, amikor a szegénység tabutémának számított.³⁰ (A cigányság kultúráját e vizsgálat, mivel a szociológusok elsősorban nem a néprajzi sajátosságok leírására törekedtek, gyakorlatilag szegénykultúráként jelenítette meg.) Mindenki számára könnyen levonható volt a következtetés, hogy a felmérés az 1961. évi párthatározattal meghirdetett pártállami cigánypolitika — és általában a szociálpolitika — szinte teljes kudarcáról is tudósított.³¹

Az újabb, 1979-ben kiadott PB határozat „*újbaloldali*”-nak bélyegezte a kutatást vezető szociológusokat. A cigánylakosság helyzetéről ekkor született jelentés, a hivatalos álláspont ellentmondásosságát érzékelve, a cigányságot — fából vaskarikaként — „*etnikai társadalmi rétegnek*” nevezte.³² Az elfogadott határozat azonban ismételt megerősítette a hivatalos álláspontot, miszerint a cigányság nem nemzetiség.³³

A '80-as években az állam a korábbinál több lehetőséget kínált a cigány kultúra ápolására (így pl. több cigány nyelvű kiadvány is megjelent) és a pártállami szervezeteken belül ismét cigányszervezeteket alakítottak. Állami kezdeményezésre 1981-ben kutatócsoportot alakítottak, amelynek céljai között „*a cigány etnikum sajátosságainak a meg-*

---

²⁹ Összefoglalóan I.: KEMÉNY ISTVÁN: Tennivalók a cigányok/tromák ügyében. *Cigányok Magyarországon*. Szerk.: GLATZ FERENC. Bp., 1999. 244–245.; HAVAS GÁBOR–KEMÉNY ISTVÁN–LISKÓ ILONA: *Cigány gyerekek az általános iskolában*. Bp., 2002. 7–20.

³⁰ A kutatás jelentőségét érzékelteti, hogy szegénységről abban az időben egyáltalán nem lehetett beszélni. Amikor Kemény István 1970-ben megtartotta híres akadémiai előadását a szegénységről — e vizsgálat eufemisztikus elnevezéssel *Az alacsony jövedelmű lakosság életkörülményeinek vizsgálata* címmel indulhatott meg —, őt átmenetileg eltávolították a Szociológiai Intézetből, a kutatás 1972-ben elkészült záró tanulmányát titkosították és a Statisztikai Hivatal elnökének pánccelszekrényébe zárták. L.: Megfelezett élet. Csizmadia Ervin beszélgetése Kemény István szociológussal. KEMÉNY ISTVÁN: *Közrőlől s távolból*. Bp., 1991. (179–189.) 183.

³¹ A kutatás eredményeinek összefoglalása: KEMÉNY I.: *A magyarországi cigányok helyzete*, i. m. 7–67. Egy 1974-ben készült jelentés a cigánylakosság helyzetéről e felmérés adatai alapján is jellemezte a PB határozat végrehajtásának hiányosságait. MOL M-KS-288. f. 41/1974/226. ö. e.

³² MOL M-KS-288. f. 41/1979/318. ö. e.

³³ „*A cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek, hanem olyan etnikai csoportnak, amely fokozatosan beilleszkedik társadalmunkba, illetve asszimilálódik.*” MOL M-KS-288. f. 5/1979/770. ö. e. (A PB határozatát közli: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban, 1422–1985*. Szerk.: MEZEY BARNA. Bp., 1986. 265–275.)

ismerése is szerepelt”.³⁴ Egy 1984. évi pártdokumentum részletesen számolt be a romák korabeli helyzetéről, közvetve a pártállami cigánypolitika csődjéről; e jelentés nyomán merült fel ismét egy cigány kulturális szövetség létrehozásának gondolata, valamint az, hogy törekedni kell a „cigányság kulturális értékeinek megőrzésére”.³⁵ E kulturális szervezet³⁶ végül 1986-ban alakulhatott meg a Művelődési Minisztériumon belül (Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége), amely lapot is kiadott *Romano Nyevi*pe (*Cigány Újság*) címmel.³⁷ Feladata — alapszabálya szerint — az volt, hogy „a magyarországi cigányság társadalmi beilleszkedését, az ehhez kapcsolódó nemzeti és etnikai kultúra elsajátítását, valamint a cigányság kulturális érdekképviseletét, haladó hagyományainak ápolását szolgálja a Magyar Szocialista Munkáspárt politikája alapján”.³⁸

1985. május 30-án hívták életre a Hazafias Népfront Országos Tanácsa „mellett” — gyakorlatilag annak felügyelete alatt — az Országos Cigánytanácsot.³⁹ A Népfront 1985. december 13. és 15. között tartott kongresszusán Pozsgay Imre a népfront főtítkáráként azzal vezette be az Országos Cigánytanács megalakításának gondolatát, hogy „összefonódnak itt [értsd: a cigányság esetében — M. Gy.] a szociális gondok az etnikai, nyelvi, kulturális kérdésekkel.”⁴⁰ Később egy, a romákról szóló kötetben megjelent interjúban a Népfront főtítkára arra a kérdésre, hogy „Nemzetiség-e a cigányság?”, azt válaszolta, ez „egy kérdés, amiről feltétlenül beszélni kell. [...] Ez is benne van a levegőben. Ez sem tabu.”⁴¹ A Cigánytanács feladata volt a megyei cigánytanácsok, illetőleg a tervek szerint a „mikroközösségekig hatoló” országos aktívahálózat megszervezése. E szervezet, amely legalább látszólagos lehetőséget kínált az érdekérvényesítésre, a romák problémáit

³⁴ MOL M-KS-288. f. 50/1982/12. ö. e.

³⁵ MOL M-KS-288. f. 41/1984/434. ö. e.

³⁶ MOL M-KS-288. f. 41/1984/434. ö. e.

³⁷ MOL M-KS-288. f. 41/1986/468. ö. e.

³⁸ MOL M-KS-288. f. 41/1986/468. ö. e.

³⁹ Egy 1966. évi tervezet azt javasolta, hogy az „államigazgatási és társadalmi szervezetek cigánylakosság érintő tevékenységének koordinálásával” kapcsolatos feladatok a Művelődésügyi Minisztériumból kerüljenek át a Hazafias Népfronthoz. MOL M-KS-288. f. 41/1966/56. ö. e. A tervezetet az illetékes pártszerv vezetője, Orbán László akkor ellenezte, mondván, hogy „a cigány-kérdésben változatlanul azok az egészségügyi és szociális intézkedések a döntőek, amelyek a tanácsok hatáskörébe tartoznak és államhatalmi tevékenységet, döntéseket igényelnek.” MOL M-KS-288. f. 41/1966/57. ö. e. A Hazafias Népfront Titkársága 1978-ban tárgyalta a cigány lakosság helyzetének javítása érdekében végzett mozgalmi munkáról. 1980 őszén felállították az Országos Elnökség mellett működő cigányfórumot, majd Szabolcs-Szatmár megyében is létrehoztak egy megyei szintű „cigány bizottságot”. A Hazafias Népfront szerepe a cigány lakosság segítésében. MOL XXVIII M-4 HNF. Cigánylakosság helyzete 1986–1988. 19. d. A Hazafias Népfront Országos Tanácsa mellett 1935. május 30-án alakították meg az Országos Cigánytanácsot — a cigányfórum utódjaként —, amelynek felügyeletét a Társadalompolitikai osztály látta el. (Choli Daróczi József 1986. december 31-ig volt az Országos Cigánytanács elnöke; majd a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének lett a titkára. 1987. február 18-án, a megyei, fővárosi választások után új összetételben alakult meg az Országos Cigánytanács. Elnöke Szirtesi Zoltán lett, alelnökei pedig Forgács Gyula, Lakatos László, Orsós Jakab. Titkára Mezei István volt. A tanács feladata volt többek között, hogy együttműködési programokat dolgozzon ki a Tárcaközi Koordinációs Bizottsággal (1968-ban alakították, l.: MOL M-KS-288. f. 5/1968/474. ö. e.) és a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségével. Források: Beszámoló az Országos Cigánytanács tevékenységéről. XXXVIII-M-4 HNF Pozsgay Imre iratai. 1987. 18. d.; A cigány lakosság helyzete és a Hazafias Népfront feladatai a cigány lakosság segítésében. 1984. dec. 3. Előterjeszti: Kozák Istvánné dr., a Cigányfórum elnöke.; Javaslat az Országos Cigánytanács működésére. 1985. április. MOL XXVIII-M-4. HNF. Pozsgay Imre iratai. 18. d.)

⁴⁰ *A Hazafias Népfront VIII. Kongresszusa. 1985. december 13–15.* Bp., 1986. 67.

⁴¹ A szociológiai és történeti tények szava. Beszélgetés Pozsgay Imrével. *Egyszer karolj át egy fát. Cigányalmanach.* Összeáll.: MURÁNYI GÁBOR. Bp., 1986. (5–11.) 10.

továbbra is elsősorban társadalompolitikai kérdésként kezelte. Első, kétéves munkájáról szóló beszámolójában többek közt megállapította: „A cigányság ügye [...] nagyon is komplexen társadalompolitikai kérdés. [...] A cigánypolitika ma döntően a cigány fizikai dolgozó tömegek politikája kell, hogy legyen...”⁴² Végül a rendszerváltás időszakában indulhatott meg a kisebbség önszerveződése, sorra alakultak a különböző országos, regionális és helyi szervezetek, létrejöttek az első etnikai jellegű pártok is. A roma kisebbség „abba a társadalomtörténelmi korszakba” érkezett, „amikor a cigány értelmiség pontosan megfogalmazta a különböző cigány etnikai csoportok közötti integráció szükségességét, és belekezdett a cigány nemzeti kultúra »megalkotásába«”.⁴³

A roma történelem „etnikus értelmezése”

Az asszimilációs politika, miként azt a pártállami cigánypolitika megváltozása is mutatja, nyilvánvalóan csődöt mondott; ennek kudarcá kapcsán többen az „etnikai öntudat” feléledését, felébresztését hangsúlyozzák.⁴⁴ Nem lehet megérteni a romák azonosságtudatát, különállását, ha történelmüket kizárólag a többségi társadalom vagy az állam szempontjából szemléljük; nem állítható ugyanakkor az sem, hogy önmeghatározásuk, azonosságtudatuk a többségi társadalom vagy az állam magatartásától független volna. Alapvető kérdés, hogy ők maguk hogyan látták saját közösségüket, kultúrájukat és azt a társadalmat, amellyel szemben különállásukat megfogalmazták.

Az államszocializmusban az állami politika hibái és eredménytelensége ellenére a romák sikeres érdekérvényesítésének jelei is megfigyelhetők voltak. Foglalkozásváltási stratégiáik igazodtak a gazdasági lehetőségekhez. A '60-as, '70-es évektől a régi, hagyományos cigány mesterségek helyét a magánkereskedelem újjáéledésével hasonló, a bér munkás létnél ugyancsak szabadabb életmódot engedélyező foglalkozások vették át (tollgyűjtés, vasgyűjtés, fuvarozás). A roma vállalkozói réteg későbbi vagyonai mögött a '70-es évektől fogva felhalmozott tőkét sejtethetünk.⁴⁵ Magyarországon mindeközben egymást váltogatta a magángazdaságot tűrő, engedélyező és tiltó állami politika. A sorozatos állami beavatkozások a törvényesség határára kényszerítették a roma vállalkozókat is, akiknek egy ellenséges államhatalommal szemben kellett kialakítaniuk megélhetési stratégiáikat. A gazdasági eredményesség a romák szempontjából így az állami kényszerrel szembeni sikeres ellenállás, az érdekérvényesítés jeleként is értelmeződhetett. (A piaci viszonyok rendeződése utóbb természetesen magával vonta, hogy a családi vállalkozásokat legális alapokra helyezték.⁴⁶) Egyes, romák által is lakott települések tevékenységszerkezetét vizsgálva Szuhay Péter megállapította: „a cigányok közötti társadalmi hierarchia csúcán az üzletesség kap etnikai értelmezést, nagyjából úgy fogalmazva, hogy az ember értékét az önállóság, a mások gazdaságától való függetlenség, a kevés

⁴² MOL XXVIII-M-4 (Hazafias Népfront). Maróti István anyaga. 22. d.

⁴³ SZUHAY PÉTER: „Cigány kultúra.” A magyarországi cigány etnikai csoportok integrációjáról és a nemzeti kultúra megalkotásáról. Buksz, 7. (1995) 3. sz. 330.

⁴⁴ FORRAY R. KATALIN–HEGEDŰS T. ANDRÁS: *A cigány etnikum újjászületőben. Tanulmány a családról és az iskoláról.* Bp., 1990. 13.

⁴⁵ SZUHAY P.: *A magyarországi cigányok kultúrája*, i. m. 51.

⁴⁶ KEMÉNY ISTVÁN.: Előszó. *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság.* Szerk.: Kemény István. Bp., 2000. 35.

munkával szerzett nagy jövedelem és a jólét határozza meg.” A roma vállalkozók alapvetően arra törekedhettek, hogy „függetlenségüket és szabadságukat” megőrizve haladják meg az átlagos magyar háztartások életszínvonalát.⁴⁷ A sikeresség elégtételt is jelenthetett számukra a kirekesztettségért, a kollektív sérelmekért.

A „leszakadók” szemében pedig a „sikertelenség”, a hátrányos szociális helyzet szintén „etnikai” értelmet nyerve, a kisebbséghez tartozás következményeként értelmeződhetett. Kemény István már 1971-ben arra figyelmeztetett, hogy többség és kisebbség viszonyának egyoldalú alakítása drámai következményekkel járhat. A kutatás eredményeit összegző tanulmányában az áttelepítések, a telepek átgondolatlan felszámolásának következményeit — az etnikai konfliktusok lehetőségétől tartva — így összegezte: „*veszélye az így kialakított új telepeknek, hogy erős elszigeteltségük miatt színes gettó kialakulásával fenyegetnek.*”⁴⁸ Nem szükséges külön hangsúlyozni, hogy ez a megállapítás azóta sem veszített aktualitásából. A roma történelmet vizsgálva a hatalmi arrogancia, az elnyomás különösen súlyos eseteivel találkozunk. Romákat, mint köztudott, magas arányban találunk a rendszerváltás vesztesei között is. Amikor — a '80-as évek végétől — a teljes foglalkoztatottság rendszere megrogyott, az elsők között veszítették el megélhetésüket, és kerültek az utcára.⁴⁹ A rendszerváltás után a szegénység „változó arcaival” és a kirekesztettség új formáival is szembe kellett nézniük.⁵⁰ A munkanélküliséget növelte körükben az országos átlagnál alacsonyabb iskolázottság, az a körülmény, hogy a többségi lakosságnál magasabb arányban laktak a munkanélküliségtől sújtott régiókban és településeken (községekben, aprófalvakban), továbbá, hogy sokan dolgoztak közülük a hanyatló iparágakban, továbbá hátrányosan érintette őket a munkahelyi diszkrimináció is. Megélhetési forrásnak számukra a szürke és a fekete gazdaság maradt.⁵¹ Jellemző adat, hogy a volt kelet-közép-európai szocialista országok közül a magyarországi romákat sújtja a legnagyobb mértékben a munkaerő-piaci kirekesztettség (a munkanélküliek között itt a legmagasabb az arányuk).⁵²

E jelenségek a romák szempontjából úgy is értelmeződhetnek, hogy nekik csak az elenesség államhatalommal szemben, azt kijátszva (volt) lehetséges a talpon maradás. Méltán érezhették, hogy sem a szociális intézmények, sem az állam nem védi meg őket. A magyarországi roma történelem „etnikus értelmezéséből” az a megállapítás következik, hogy a romáknak Magyarországon mindvégig egy kirekesztett, a többségi társadalom előítéleteitől sújtott csoport tagjaiként kellett élniük, és az államhatalom erőszakos intézkedéseivel, a többségi társadalom kirekesztő magatartásával szemben megfogalmazniuk saját identitásukat. Bármily kézenfekvőnek tűnik, mégis fontos, sőt hangsúlyozandó az a megállapítás, hogy Magyarország történelme másként látszik a többséghez és másként a kisebbséghez tartozók szempontjából. A korabeli hivatalokban keletkezett — a történészek által sokszor szentírásnak tekintett — levéltári források elsősorban a hatalom ideológiáját, normáit tükrözik és csak ennek tükrében értelmezhetők. Az elmúlt korszak korlátozott nyilvánosságában a pártállam saját szempontjainak hangsúlyozásá-

⁴⁷ SZUHAY PÉTER: Foglalkozási és megélhetési stratégiák a magyarországi cigányok körében. *Cigányok Magyarországon*, i. m. 160.

⁴⁸ KEMÉNY I.: *A magyarországi cigányok helyzete*, i. m., 31.

⁴⁹ SZUHAY P.: *A magyarországi cigányok kultúrája*, i. m., 43–44.; KEMÉNY I.: *Tennivalók a cigányok/romák ügyében*, i. m., 251–252.

⁵⁰ Erről részletesen: LADÁNYI JÁNOS–SZELÉNYI IVÁN: *A kirekesztettség változó formái*. Bp., 2004, 137–158.

⁵¹ KEMÉNY I.: *Előszó*, i. m. 28–29.

⁵² LADÁNYI JÁNOS: „Romaügyek pedig nincsenek!”, *Egyenlítő*, 2003, 1. sz. 22.

val, az állami segítség, a romáknak adott kedvezmények hangoztatásával olyan diskurzust teremtett, amely máig hatóan meghatározza a közbeszédet és táplálja a többségi társadalom előítéleteit.